

A csúszda középtáján

„Visszacúsztott a világ határozottan.”

(Ady Endre)

Istenét próbálja meg becsapni, aki akárcsak egy pillanatra is kétségbe vonja a művész akart vagy akaratlan felelősségét. Az Isten nélküli világ az alakulás és a megsemmisülés talányos táncában szédül erre-arra. Ismerős a tánc, a célszerűség dala, s e világ szakadatlan verejtékezésé, hogy ami nincs, de lennie kellene, az a transzcendentális megrágalmazása ellenére is legyen: valahonnan az anyagba ágyazott anyag onnan túli végtelenéből kiáltsa el magát a szellem: mégis megvagyok.

Zabolátlan lelkek jelentkeznek, hogy náluk az igazolás, s náluk a gazdagság jogosítványa is. Nosza, csak tessék arany szívű uraiméknak mielőbb felmutatni e passzusokat. Nem igaz, hogy nem zúg a fülük: kietlen időkről füttyül a szél. Pillantsanak csak oda: aranyból faragott szentjeiken egyre görbülnek a valaha erőt sugárzó vonások. Egyszerre minden főbenjáró, vagy semmi sem az. Derűtséget okoz, aki ilyenkor a szépségre hivatkozik? Tépelődhetünk, hogy abban mi micsoda. De hát uraiméké is másféle nagyon, és a művészé is. El vannak-e szánva, hogy a kényes időjárásban egymásért összeérjenek?

A szépség ugyanis nem képes se előbújni, se hirdetni önmagát, ha számítások és nyomor gyömöszöli. És kalkulátorok olvassák rá, hogy hanyagolható becs, nincs már se erkölcsé, se hazája. Vegyük elő érvül, hogy nem vagyunk, ha nem vagyunk a művészet okai vagy élvezői? Az, ami e komoly szó, a *művészet* fogalmán gyökeret vert, mit ad vissza az árából? Fölsejlik-e a politikusban, hogy fejtegetésekből és argumentációkból kinőtt lényé emberi kereteit egyedül a művészet termi? Számít-e, hogy az *ars* angyalok, ördögök érdek nélküli vagy nagyon is érdekekre pislogó cselekedete?

Aki önjerejéből képtelen felfogni, annak hiába is magyarázzák, hogy az igazi alkotó munkaideje nap nap után a pokolban kezdődik, még ha a művészt néha megöleli is a menny. Ki világítson rá, hogy az emberi eszmélet és öntudat minden szintjének a művészetből eredő világismeret a konzolja? Színész, tudós, szónok, prédikátor; a mondat megannyi ura és nap-számosa (önkéntelenül is) a Petőfik, Aranyok, Babitsok, Móriczok virtusán bátorodik. Ki mondja meg, gyermeteg-e, emberfölkötti-e pokol és menny végletei közt, sőt a végtelenben kalandozni, a lehetetlen felé kiáltozni? Kit kinek kell meggyőznie, hogy e vállalkozás nem oly egyszerű, mint messziről látszik, s annyira biztosan nem léha időöltés, hogy ócska legendákkal elintézhető volna. Alkotni nem üzlet. Ezt szögezzük le. De vacak kis képzet a művészetéről az, amelyik oly megindítóan ápolgatja a tévmesét, hogy a géniusz koldusos hétköznapok súlya alatt, nyomorúságos órákban a legfáradhatatlanabb.

S makacs mendemondákból nincs hiány. Elég csak a társadalomból kivetett, elátkozott költő pózára emlékeztetni. E pózra gondolva nyugtatgatja lelkiismeretét politikus és bürokrata, hogy az igazán nagy művész főereje a tökéletes aszketizmus, s ehhez méltón szinte érdeke a nélkülözés. Az írás gazdasági hozadékain tengődők előtt világos áldozati tan s még nyilvánvalóbb tapasztalat, hogy az egyébként gyönyörből és szenvedésből születő mű anyagi értelemben (néhány szerencsés kegyeltet kivéve) jószerivel kizárólag

fájdalmat kamatozik. Hányszor kiáltsa el még a művész, hogy az alkotás imperativusát nem feltétlenül az üres has emeli a termékenység legmagasabb fokára?

Ó dehogy: nem a pénz a legizgatóbb múzsa. Viszont a szociális csüggedtség, a becsülés éhkoppja előbb-utóbb a legnagyobb lelket is kimeríti. E lélek furcsaságai közül nem az utolsó, hogy számos, mások által természetesnek vett meghatározottságot elutasít (örök lázadó), miközben a hétköznapi lelkek társadalma is az övé. Hogy e társadalomról (és nem egyszer e társadalomért) teremtett szépséget és a másutt zajló életről nyert vízióit summázni tudja, nos, ennek ára van. Ez az ár a minimumon is: szabadság és méltó csereérték.

Különben pedig a művész és kora viszonyának nincs egy aspektusa, amelyet érdemes volna hamis mítoszokba kenni. De vigyázzunk! Ha valahol, itt kell húzódjon a hajszálvékony vonal: mítoszok és mítoszok tobzódásának oly életbevágó különbözősége jelölendő. Hogy ki húzza meg e vonalat: a közönség? a mecénás? a szerző? Egy oszthatatlan felelősségen kell osztoznunk, a hitre hivatkozva.

Az ateisták elutasítják a misztériumot, helyette önmagukat, a fizikum vérszegény parádéit próbálván a mítosz szintjére emelni. Az ateizmus kopársága abból a fonák emancipációból következik, amely feldúl egy hitet, viszont cserébe csupán a kiüresedést kínálja. Nem is annyira a határa, mint inkább vesszőparipája a logika. Ez volna a jövőendő egyik óhatatlan formája? Befejeződni a ráció határainál? A racionalizmus sivárságából eredő esetleges bünbánatot azonban a művészetnek nincs módja magára venni, mint-hogy eleve más pályán fut, s akarva-akaratlan kilóg a történelemből. Esztétikai síkon az ágyúöntésre hívó gyári kürt örökké néma. Ellentétben a művészt megszólító valóság hangzataival és alakzataival. Efelől egyébként, a látszat dacára, alighanem az istentagadónak sincsenek kétségei.

A hitetlenség élvéről makogó szájak mögött persze a lélek kétségbeesetten üvölt. Jó oka van rá. Pláne, ha rádöbben, milyen reménytelenül alárendelt annak a miliónek, amely minden dolgot haszonra és hatékonyságra redukál. Ez a lélek nem végez be semmit, hanem elferdül.

Minél alacsonyabb röptű, annál csekélyebb igényt táplál az ég iránt. Ő maga akar isten kezeze lenni.

Tagad? De hiszen a tagadáshoz is értékre s célra van szükség. A pusztítandónak előbb meg kell születnie. Ám a hit nélküli társadalom látomásából ki fogja kihámozni a szilárdságot, s ki szavatol érte? Biztos, hogy mindenkor álljuk a sarat az anyaggal való küzdelemben?

Mindegy, ki hogyan érti, de tény, hogy Ádám és párja kiűzettek a paradicsomból, ezzel megszületett a metafizika s a vágýodás a másutt zajló életért.

Ellentmondások edénye vagyunk; s a paradoxonok kultusza ma amúgy is szinte vallás: mondjuk, a világ isten műve és jóváhagyása; mondjuk, a világ anyag, s vaktában halad.

Ám akár a mítoszon belül, akár a mítoszon kívül – akárhol állunk: nincs kibúvó. Istenek gyilkosa vagy szülője, magas rendű erkölcsiség s gengszternívó ma egyaránt a cselekvés birodalmában találkoznak. Abban a félig természetes, félig kiagyalt világban, amelynek kultúrája előbb a tett izgatószerre, s legfőljebb másodsorban szellemi táplálék. Hogy e kultúrának megrágott falatja-e a művész vagy nemzője, arra vonatkozóan, az átmenekek kötelező figyelembevételével, az egyéni becsvágy mérlegén, talán a fürdőszobatükörben, talán a megalkotott művek minőségében rejlenek a válaszok. Mítoszon belül vagy mítoszon kívül: kétségbe vonni az alkotó szerepét, ez (nemcsak metafizikai értelemben)

becsületsértés, s a sértett méltóság dühéből jó sosem következik. Odahagyva a társadalmat, egy saját részre kreált valóságban kuporgó művész hogyan beszélhetne az esőről, nyomorról, a szerelemről, az elmúlásról, a csivitelő madarakról és a csivitelő lányokról, szívhez nőtt városokról, olyasmikről, amelyek mindannyiunké – hogyan beszélhetne, hátal a valóságnak, közössége híján, hiteapadtan?

A művészet mint az emberi öntudat éles és legeredetibb megnyilvánulása hitet ígérenyel – akár így, akár úgy. Vagy Isten, vagy a tapintható anyag a *zérópont*; valahol el kell kezdeni.

S minden dolgok kezdete az ige. Isten roppant költészete, a világ csak egy pillanatig árva anyag. Nyomban átlelkesül, amint megjelenik az ember, s vele az első világkép. S micsoda rafinált bölcsélet, amellyel (Madách közvetítésében) állást foglal az őselet. Habár nyilván Madách zsenialitását dicséri, mégis nehéz pusztán koholt személynek, mítoszi alaknak látni azt az Évát, aki oly eleven ésszel fűzi a férfit. „Megmondta Isten – aggodalmaskodik Ádám –, hogy büntetni fog, / Ha más utat választunk, mint kitűzött.” Éva pedig kész a csábításra, s rögvest szembefordul az aggályoskodással: „Miért büntetne? – Hisz, ha az utat / Kitűzte, mellyen hogy menjünk, kívánja, / Egyúttal olyanná is alkotott, / Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon. / Vagy mért állított mély örvény fölé, / Szédelő fejjel, kárhozatra szánva. – / Ha meg a bűn szintén tervében áll, / Mint a vihar verőfényes napok közt, / Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong, / Mint ezt, mivel éltetve melegít?”

Ne ijedjünk meg, ha a mítoszban saját szorongásunkra ismerünk. A legnagyobbak (Homérosz, Shakespeare) némi kételyt keltve (tudniillik hogy egyáltalán léteztek-e), akár az életükről is lemondanak, de a műnek világra kell jönnie.

Ha nem Éva volt az első furfangos kommentátor, s ami az íróembert illeti, róla sem bizonyos, mikortól jelek jegyzője, mikortól író, s valóban a romantikától kapta-e az alkotó nevet; mindenesetre az, aki gondolkodik, s még lejegyezni is kész a gondolatait, mindig ki lesz téve e munka veszélyeinek. Mi, az irodalmat kétfelől óvók, olvasók és írók, mi, emberek gondoskodtunk róla, hogy a teljesség álma és a mesterség-hit vásárra vitessék; s későn eszméltünk, hogy rossz bolt sikeredett, a drága portékákat elkótyavetyéltük a történelemért. Az ártatlanság felett sírva, több pontján is megállíthatnánk a históriát. Ahol ez tán a legkevésbé kíván indokot, Saint-Just hangját halljuk. Azt mondja, megveti a népet, amely nem hódol a tiszta észnek. S ezzel a logika, a hideg belátás istenséggé ütéséért kardoskodik.

Tudjuk, a test- és agykínzó eszközök európai régiségtarában tetemes hely a francia forradalomé – hatása, természetesen egyéb tekintetben is, máig ér. Mintha lábnyomát követve válnék újra és újra vak bolyongóvá Európa, s jelszavait mormolva és komolyan gondolva bizakodnék ugyancsak újra és újra, hogy a Liberté–Égalité–Fraternité mégiscsak több holmi épületdísznél. A francia csemegében, amire Batsányi felfigyel, méreg is lapul. A terrorba, majd a napóleoni puccsba torkolló forradalom tájékán kel életre ismét (mert a történelemben nem először), a hagyományok és szokások rombolása közepette, a társadalmilag hasznos művészet gondolata. Például Saint-Simon és követőinek rögeszméjeként. Lám csak, a szabadságrajongás nagy kavalkádjában egy kordon! A liberalizmus a liberalizmuson is kész átgázolni a győzelemért.

Nem kérdés, hogy a hasznavehetőség új kőtábláin, a későbbiekre nézve, katasztrófális parancs a tradíciók felszámolása. Nyomában majd a nemzetfölöttség eszméjéből szárbá

szökik az a tagadás, amely törli a lokalitást. S ahogy a forradalom gondoskodik a maga nyaktilókkal érvelő individualizmusáról, nem sokkal később az új lázadó, a minden dolgok örök visszatérésében hívó, kevély Nietzsche szinte a lét értelmévé üti a nyers akaratot.

Ismert, hogy d'Églantine, a költő és színházi ember csakúgy, mint Chénier, a forradalom legszámottevőbb poétája, a vérpádon végzik. Chénier fejvétele vészjósló szimbólumot szül: a klasszikus befejezettségen nevelkedett, de jószerivel csupán töredékeket hátrahagyó zseni vesztében ott forr a következő század mélyről föltörő kiáltása. A töredékek ideje jön, és az Egészről szótt álmok? Félbe is marad, s némely tekintetben harmóniába is simul az a világ, amely a forradalomnak nevezett örület jóvoltából messze átlépte az emberség limeseit. Mindez máig, mint kegyetlen lelkiismeret, furdalhatja Európa jobbik felét, míg a régi nevéhez hűtlen másik fél, a kalmárok ege alatt honolva, akkor is csupa ellentmondás, ha megszólal, és akkor is, ha hallgat. Ám ez már politika. A művészet és az irodalom azonban, saját törvényekkel bírván, s belülről létrejövő lényege miatt sem vezethető le szimplán csak korok folyamából. Ez igaz, viszont alkotónak és alkotásnak némelykor menthetetlenül el kell szenvednie a kort. Az irodalom csodálatos tökéletességű műveket produkál, míg vérontások, háborús tébolyok, elhatalmasodott közöny választanak el korokat koroktól.

A Keats-féle kaszt (melynek kátéja szerint az ember egy típusa egy napig sem bőjtölheti a költészet élvezetét) megvan tán az irodalom univerzumában, ám Nietzsche baljóslata („az Egész nem egész többé”) az egészséges lelkekben aligha csinál ünnepet, leckének ellenben nem utolsó. És csöppet sem ámít. Tiszta sor: lehetetlen megvetni a transzcendentálist anélkül, hogy e megvetés az emberi arc szép talányosságát szét ne roncsolná. Hanem a napok káoszában a polgár, vagyis a közönség fordul-e el az örök, nobilis értékek tartományától, vagy az irodalmár sejtí meg előbb, hogy immár ingatag hódító? S új triumfust nyer azzal, ha mind harsányabb kalamajkákat támaszt maga körül? (Gondoljunk csak bele az egyént magasztaló, igazán tarka romantika sajátos rekordjába: kivételes szintjeiről hogyan degradálódott végül hecctézissé a dadaizmusban.) Mily távol már a tan, akár a hasznosságot illetően is!

Elenyésznének mítoszaink, akár egy ósdi szerep? Vagy újraszületnek? A mítosz csakis az élet magaslatán és az élet feszültségét átvéve adakozó ősforrás, különben mozdulatlan képsor. Hogy az élő ember kínjáról és nyomoráról, a megaláztatottak szégyenéről elfelejtkező, de annál inkább feltűnősködő merevségnek és gögnek nem vagyunk híjával?

Igen, éppen egy minapi virágzású stílusirány és alkotói nézet nőtt át olyan mozdulatlan pszeudomítosszá, amely alig óhajt az érdes élet visszaverődése lenni. És mivel a gondolat mélyebb erkölcsöt feltételező valóságából sem igen kér részt, némely ritka kivételtől eltekintve, voltaképp az ábécével pepecselgetők öncélú művészetének tetszik. E fura hitrege fecseg, kommentál, játszik, csereberél, a jelentés és a jelentésnélküliség pere. De talán e vita is csak tréfáinak egyike; szemlélete, posztulátumai, törvényei, valóságának nyelvi váza, mi több: valósága egyaránt kiforgathatók. Az viszont, hogy gondolatlan volna, nem igaz: nem, mert eszme szülte. S az eszme kiterjeszkedett. Hol, hol nem: termékenyített is. Egy darab idearésze azonban oly dölyfösen imperializált, mintha csakugyan arra volt volna hivatva, hogy magának kaparintsza a művészet egész terét. Ám jó! Akinek a gusztusa úgy kívánja, lesse el az elleshetőket Pynchon, Sukenick, Gass mestertől. Hogy konyhájukból, mint a határtalanul elvont művésziességből általában, épp a drámának kitett valóságos test, életbevágó gondolat, közvetlen érzékiség, a lét villa-

mossága hiányzik, egye kutya. Fel? – dehogyis: le a logocentrizmussal! És Derrida, Eco okos és szellemes. Csak azt nem érti az ember, ettől annak, aki éppenséggel Illyés, Németh, Pilinszky vagy Sütő, esetleg Hrabal fogásaira kíváncsi, mért kellene e másmilyen tradíció folytatójaként eleve összezsugorodnia?

A pszeudomitoszra nagy kiterjedésű irodalom épült, hogy vakítson, hogy terjedelmes árnyékot vessen. Romokon jött a világra, a düledező modernizmus maradékán, s ez nem bizonyult jó ómennek. Királyai és az uralkodók famulusai nem egészen alaptalanul aggódnak, hogy birtokuk alkotóelemeihez hasonlóan netán maguk is fölcserélhetővé váljanak.

Királyok? Bizony! Az elmúlt jó félszáz év alatt valóságos szövegbirodalom termelődött a főként angolszász és francia ősatyák nyomdokain. Egyik főgurujuk szerint az új idők fiai nem fogadják el a formák nyújtotta vigaszt, s rég félretoltak minden abbéli ambíciót, melynek révén átélhetővé válhat a lehetetlen utáni vágy. „Eleget fizettünk – oktat a guru – az egész és az egyedi, a fogalmi és az érzéki összebékítése, az áttetsző és a kommunikálható tapasztalás iránt érzett nosztalgiáért.” Nem egyéb történik itt, mint fogadás az elernyedés irodalmára; írók felmentésével és olvasók elengedésével. És íme, a modernség utáni megújulás spanyolviasza: „A művész és az író tehát szabályok nélkül dolgozik, és arra törekszik, hogy megalkossa annak szabályait, amit csinálni fog.”

Korunk nagyjai (példának okáért Asturias, Plath, Márquez, Heaney, Szymborska, Tranströmer) nem éppen ugyanezen üzemi normát követik, nem saját szabadságuk legmagasabb fokán igyekeznek dolgoztatni képességeiket? S nincs-e meg műveikben reális egységként a fogalmi és érzéki összebékítése, nem kommunikálnak-e nagyon is egyedi tapasztalást? S ki nem veszi észre, hogy a nemzeti reneszánsz rájuk eső hányadával élve műveiknek érdemi belső eleme a törzsökösség. „...minden írónak ez a feladata – mondja Asturias –, hogy kifejezze országát... megtalálja földjének, hagyományainak, saját lényegének kifejezését.”

Olyan, de olyan egyszerű: a föld gyermekei vagyunk. Az, hogy betöltjük-e emberi hivatásunkat, jól játsszuk-e szerepünket – csak ezután következik. De a *sorsterbes föld* szövetségénél létezhet-e nagyobb büszkeség s óvandóbb alázat? Az író (és bizonyos értelemben idevéve a többi művészt is) nem szakember; dolga nem inkább a reprobáció, hanem a megértés. De ha túlesik a morálon, túlesik önmagán. Az ilyesfajta torzulásért ugyanis fizetnie kell. Nem felejtethi, hogy a szólás jogát – ilyen vagy olyan formában – a közösség ajánlja fel neki; ezért viszonzásképpen egyáltalán nem szükséges fejet hajtania, de mindenkor számolnia kell vele, hogy a többes szám tagadása az egyes szám megszűnését eredményezi. Mivel az *én* meg *én* eredménye a *mi*, ez utóbbit törölve: zuhan az egyetlen másik fele is.

A közelinek vélt apokalipszis különféle változataitól lármás a világ. Mit tehet az író, a művész? Jobbféle pillanataiban ma sem térhet ki a végtelen kísértése elől. Ha nincs szárnya, mit ér a súlya; s ha súlya csak nehezek, hogyan is szállhatna? Rimbaud elhallgatott, Tolsztoj egy vallás ellen alapított vallás prófétájaként útra kelt, hogy azután örökké úton legyen, Ady ivott, és azért, hogy ne felejtessen. Tehát: ki így, ki úgy? Jelek és jelképek mesterséges közegében élünk. A csereügylettől a gondolatig, hovatovább minden mozdulat formális. Egy ilyen világban, elkülönülve az élettől, a bohóc és a tragikus hős sem cselekedhet mást, mint hogy spekulatív gesztusaival megpróbál magával ragadni egy szűk kört? Bennfentes entellektüelek orákulumává töpped az egykor büszke művész?

Őrizkedjünk önmagunk leigázásától, kaotikus időkben már ennyi is az ember becsületére válik. Nem mindig szép és fojtogató, de majdnem mindig nehéz vállalni a szabadság kockázatát. S ez még csak szelíd tűz; a ráadás a dudás hosszú turnéja a pokolban. Muszáj dacolnunk a határokkal. A munka perspektívájából nézve a nagyság, még a közepes nagyság véghezvitelét is rizikók kísérik. Az egyetlen ésszerű következtetés épp ez: a munka. Amikor egy arc, egy gesztus, egy érzés a megragadás és a tagadás mérlegjátéka révén új szintet ölt, hozzáidomulva eredeti valóságához, de szembe is szegülve vele, egyszersmind küzdve a tünékenység és a befejezetlenség ellen, megszületik a mű, éspe-dig abban az éppen világra jövő formában, amelyet minden művész számára a saját ér-zései és képességei diktálnak.

Világra jön egy szenvedélyes, meggondolt, komoly lelki jövédelmet fialó, nem gyenge, nem szükségszerű, de bármikor lehetséges csoda. Vagyis a teremtmény formákban tárgyiasult önvallomása a teremtő tökéletesség átérzéséről.

Tessék: ismét a munkáról van szó. Azért nem közömbös, hogy a viszonylagosságok világán innen és túl, miféle kötelék fűz bennünket a függetlenséggel kiegészülő hithez. Hinni annyi mindenben lehet. A nyegle vállvonásban, az ember voltunk fölött érzett kétségbeesésben, a titkokhoz vezető hídverésben – még abban is, hogy az originális látásmód tanulható és tanítható. Egyet kéretik okvetlen elhinni: saját istenét senki sem csaphatja be.

Ha Ady korában csúszdán volt a világ, úgy (a siklási sebesség időtényezőjére is figyelemmel) mostanság a csúszda középtáján tartunk. Lehetséges megkapaszkodni? Vagy tényleg a finálé következik? Egyáltalán: emlékszünk még a tapsra? – mert közben volt taps, ováció, többszöri visszahívás. S újra ugyanoda fogunk kilyukadni? „...bízva bízzál!” Csupán szenzibilitás, rikítóbb reklámfogások, avagy megfontolt, halk hang kérdése az egész?

Sóhajtsunk fel? A nagy eszményekhez kötődő keserves optimizmus kora mintha lassan letűnnék. S változatok adódnak. Az új számítás szerint eztán állítólag minden holnap jelen idejű, egy napra terjed. Vajon miként vélekedik erről az átlagemberi közérzet? S az író, ez az ideáloktól hemzseggő lélek, lesz-e annyira erős, megveszekedett, eredeti, önérzetes és őszinte, hogy túlnézzen a határon? S ha túlnéz, túllát-e?

Egy elhatározás próbanapjai: mióta már! És egy mámoros igenlés a kultúrára, művészetre. Valamint áldás legyen rajtuk a józanság. Tehát elégtételt nekik!

KELEMEN LAJOS (1954) Kaposváron él. Verseket, esszéket, könyvkritikákat ír. Utóbbi kötetei: *Olvasó* (esszék, 2008); *Föltett igaz* (válogatott és új versek, 2010).